

*І. О. Піюренко,
к. е. н., доцент, докторант, Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон*

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО МОНІТОРИНГУ У ПОПЕРЕДЖЕННІ КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Статтю присвячено ролі економічного моніторингу у попередженні кризових явищ на підприємстві з метою підвищення ефективності його діяльності в перспективі. Досліджено чинники, які підвищують імовірність виникнення та розвитку кризових явищ.

The article is devoted to the role of the economic monitoring in warning of the crisis phenomena on an enterprise with the purpose of rise of efficiency of his activity in a prospect. Factors which promote probability of origin and development of the crisis phenomena are explored.

*Ключові слова: криза, моніторинг, антикризова система, антикризова діяльність, підприємство.
Key words: crisis, monitoring, crisis system crisis activity, enterprise.*

ВСТУП

Розробка системи моніторингу для попередження кризових явищ на підприємстві вимагає чіткого визначення поняття "криза" або "кризова ситуація". Про кризову ситуацію можна говорити у тому випадку, коли втрачається стабільність діяльності підприємства до повної його зупинки. В інших випадках мова йде про процес наближення кризи. Кризові явища на рівні підприємства характеризуються різким загостренням протиріч як на мікро-, так і на макрорівні. Кризова ситуація формується поступово і має свої причини та механізми розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Широта і неоднозначність різних аспектів досліджуваної проблеми, значимість її в концепції сталого розвитку сільського господарства країни на сучасному етапі визначили вибір теми дослідження, її мету, завдання та структуру. Проблема антикризового управління присвячені численні публікації як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед них Ансофф І., Лігоненко Л.О., Бланка І.О., Василенка В.О., Кузьміна О.Є., Короткова Е.М., Крижанівського В.Г., Беляєва С.Г., Чернявського А.Д., Родіонової Н., Недосєкіна О.О., Кош-

кіна В.І., Градова О.П., Уткіна Е.А., Козак Л.С., Пугачової М.В., Гарафонової О.І., Ситник Л.С., Манойленко О.В., Грязнової А.Г., Шершньової З.Є. та інших. Однак слід зазначити, що низка питань формування системи економічного моніторингу антикризового управління підприємством висвітлені недостатньо глибоко.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТЕЙ

Основною метою статті є дослідження ролі економічного моніторингу у попередженні кризових явищ на підприємстві та з метою підвищення ефективності його діяльності в перспективі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кризові ситуації класифікують за наступними ознаками [1]:

- за динамікою розвитку підприємства;
- з точки зору генетики підприємства;
- за причинами, що викликали кризу;
- за часовим виміром;
- за видом мети підприємства, через досягнення якої виникла кризова ситуація;
- за сферою поширення.

Важливою передумовою застосування правильних

антикризових заходів є ідентифікація глибини кризи, у якій існують три фази:

а) фаза кризи, яка безпосередньо не загрожує функціонуванню підприємства (за умови переведення його на режим антикризового управління);

б) фаза, яка загрожує подальшому існуванню підприємства і потребує негайного проведення фінансової санації;

в) кризовий стан, який не сумісний з подальшим існуванням підприємства і призводить до його ліквідації.

Кризу розглядають як одну зі стадій "циклу розвитку підприємства" [2], "життєвого циклу організації" [3], "життєвого циклу підприємства" [4]. На нашу думку, ці підходи не протиставляють різноманітні точки зору стосовно досліджуваного явища, а лише розвивають наукові позиції з точки зору системного підходу. Оскільки в основі розробки методологічних основ антикризового управління лежить поняття кризи, то результати наукового пошуку у цьому напрямку віддзеркалюються у площині теорії і практики менеджменту. Останніми системними дослідженнями у цьому напрямі є роботи Л. Лігоненко. Під циклом розвитку підприємства науковець пропонує розуміти періодичну зміну якісних характеристик процесу функціонування підприємства.

Цикл розвитку підприємства складається з таких основних стадій [5].

I. Стадія підйому, яка характеризується зростанням кількісних та покращенням якісних ознак функціонування підприємства. Порушення стану рівноваги на цій стадії зумовлює перехід підприємства до нового рівноважного стану з більш високими якісними параметрами або має короткостроковий характер та не стосується "параметрів життєздатності підприємства".

II. Стадія стагнації розвитку, якій властива відносна стабільність показників функціонування. Як правило, підприємство зберігає досягнутий стан рівноваги або забезпечує незначні та відновлювальні коливання в його царині.

III. Стадія кризи, проявом якої є зниження кількісних показників та погіршення якісних ознак функціонування підприємства, яке зумовлює порушення спочатку "показників-індикаторів життєздатності", а потім поступово і "параметрів життєздатності" підприємства як мікроекономічної системи. Це призводить до порушення стану рівноваги, яку підприємство вже не в змозі самотійно відновити.

IV. Стадія депресії, проявом якої є уповільнення падіння та поступова стабілізація показників діяльності підприємства, що розглядається як перший крок подолання кризових явищ та виходу на траєкторію економічного зростання.

Життєздатність підприємства як мікроекономічної системи та господарюючого суб'єкта обумовлюється дотриманням певних "параметрів життєздатності", під якими розуміється найважливіші характеристики внутрішнього стану підприємства, порушення яких призводить підприємство до економічної загибелі — самотійної або примусової ліквідації. Такими параметрами життєздатності є [5]:

— наявність чистих активів підприємства (різниця між ринковою вартістю наявних активів та обсягами зобов'язань підприємства) в обсягах, що відповідають державним вимогам та (або) цільовим параметрам діяльності;

— наявність активів для забезпечення виконання зобов'язань щодо повернення позикового капіталу та забезпечення необхідного рівня ліквідності активів, що фінансуються за рахунок позикових коштів (у кореспонденції з термінами виконання зобов'язань щодо повернення позикового капіталу);

— забезпечення фінансової рівноваги, тобто здатності до генерування грошових надходжень у терміни та в обсягах, достатніх для фінансування грошових видатків, пов'язаних з операційною та інвестиційною діяльністю підприємства;

— забезпечення беззбиткової діяльності або досягнення цільових показників господарсько-фінансової діяльності відповідно до поставлених стратегічних цілей та завдань підприємства (найчастіше — забезпечення отримання певного цільового рівня рентабельності власного капіталу та (або) обсягів отримання прибутку).

Життєздатний стан господарської системи має місце тільки у випадку сумісної наявності (забезпечення) усіх чотирьох параметрів життєздатності і дає змогу ідентифікувати п'ять станів підприємства [105]: повна життєздатність підприємства як господарської системи; криза ефективності (прихована криза); криза платоспроможності; криза розрахунків по боргах (загроза банкрутства, фінансова неспроможність); загибель економічної системи.

З ідентифікованих п'яти станів життєздатності три характеризують процес розгортання (поглиблення) кризових явищ: прихована криза (криза ефективності), криза платоспроможності, криза розрахунку по боргах (загроза банкрутства, фінансова неспроможність). Кожна фаза кризи має свої зовнішні ознаки та різноманітність прояву в індивідуальній мікроекономічній системі залежно від ступеня пошкодження параметрів життєздатності та індивідуальних причин розвитку [5]. Завдання керівництва підприємства — завчасно розпізнати симптоми, що вказують на можливі зміни у параметрах життєздатності, знайти джерело небезпек, локалізувати їх, щоб встигнути прийняти відповідні заходи, завадивши переходу до будь-якого зі станів, що символізує кризу. Основним інструментом вирішення задачі розпізнавання кризи є моніторинг параметрів життєздатності, що є необхідним, але недостатнім елементом моніторингу, оскільки небезпеки, як правило, мають каскадний вплив на всі сфери діяльності підприємства.

На думку вчених, кризові явища в процесі функціонування підприємства як мікроекономічної системи є результатом загострення до критичного рівня внутрішніх суперечностей, порушення та неможливості самотійного відновлення стану рівноваги в її функціональних підсистемах, окремих елементів мікроекономічної системи між собою та із зовнішнім оточенням.

Накопичення суперечностей призводить до порушення рівноваги економічної системи та погіршення її загального стану, тобто виникає ситуація, за якої зміна діючих на систему зовнішніх, внутрішніх та ви-

хідних параметрів взаємно не компенсується, а їхня сума не дорівнює нулю. Як наслідок, спочатку погіршується, а потім поступово втрачається життєздатність підприємства, можливість повернення до рівноважного стану, виникає дефіцит ресурсів або можливостей підприємства для подальшого розвитку [5].

Кризу розглядають як природний стан економіки, як переломний момент в послідовності процесів, подій і дій. Типовими для кризової ситуації є два варіанти виходу з неї: або ліквідація підприємства як екстремальна форма, або успішне подолання кризи.

Проміжки між початком і завершенням кризи бувають різної тривалості. З одного боку, є тривалі кризові процеси, що слабо прискорюються; з іншого боку, існують несподівано виникаючі кризові процеси, високої інтенсивності і з коротким терміном розвитку. Криза може абсолютно несподівано виявитися під час гармонійного розвитку підприємства і носити характер непереможної катастрофи або виникнути відповідно до припущень і розрахунків. Але рідко криза з'являється несподівано, тобто без якого-небудь попередження для фахівців підприємства [5].

Кризові явища можуть мати загальні або локальні прояви залежно від того, суперечності якої функціональної підсистеми підприємства потребують свого розв'язання. Це дозволяє виокремити такі локальні сегменти прояву кризових явищ, як [5]:

1) криза збуту, викликана невідповідністю обсягу і асортиментної структури продукції підприємства (товарів, послуг) до обсягу і структури попиту покупців;

2) криза діяльності, пов'язана зі скороченням або захопленням конкурентами стратегічної зони господарювання, тобто порушенням відповідності між можливостями виробничої системи та їх реалізацією в рамках обраної ніші ринку, асортиментної або регіональної політики;

3) фінансова криза, що виявляє себе в неможливості одержання необхідних фінансових ресурсів, причиною якої є невідповідність між фінансовими характеристиками використання капіталу на даному підприємстві (дохідності і ризиком інвестування (кредитування)) та вимогами, що ставляться фінансовим ринком і його суб'єктами;

4) криза менеджменту, пов'язана з невідповідністю стилю, форм і засобів керування підприємством до його існуючого статусу, стратегічних цілей господарювання, якості персоналу тощо;

5) криза організації (або організаційної структури управління), причиною якої є невідповідність між організаційно-правовою формою господарювання, формою власності, внутрішньою організаційною структурою управління і обсягом діяльності підприємства, характеристиками його ресурсного потенціалу;

6) криза платоспроможності, проявом якої є невідповідність між грошовими доходами і видатками підприємства, що призводить до періодичної або постійної неможливості фінансування діяльності і виконання прийнятих зовнішніх зобов'язань. Криза платоспроможності виникає здебільшого як наслідок розвитку інших видів локальних криз, оскільки усі сфери життя економічної системи знаходять кількісне віддзер-

калення в русі його грошових коштів. Апогеєм кризи платоспроможності є виникнення ситуації банкрутства підприємства, тобто неможливості повного розрахунку за зобов'язаннями іншим чином, ніж через проведення ліквідаційної процедури та розпродаж наявних активів.

На думку багатьох вчених, кризу на підприємстві характеризують трьома параметрами: джерелами (факторами) виникнення; видом кризи; стадією її розвитку. Ідентифікація цих ознак дає змогу правильно діагностувати фінансову неспроможність підприємства та дібрати найефективніший каталог антикризових заходів.

Науковці єдині у поглядах, що криза в діяльності мікроекономічної системи не виникає спонтанно, вона має свої причини (етіологію) та зовнішні прояви (ознаки). Причина появи кризових явищ у діяльності суб'єктів господарювання прихована в самому ринковому господарстві, якому властиві постійні зміни ринкових орієнтацій споживачів, невизначеність економічної поведінки контрагентів підприємства, що потребує постійного коригування основних елементів та функціональних підсистем самого підприємства з метою забезпечення адекватності вхідним та вихідним параметрам розвитку системи в цілому. Чинники, які можуть призвести до кризи на підприємстві, поділяють на зовнішні, або екзогенні (які не залежать від діяльності підприємства), та внутрішні, або ендогенні (що залежать від підприємства).

Можливість виникнення та розгортання кризових явищ, на думку більшості науковців, внутрішньо притаманна підприємству як мікроекономічній системі і супроводжує його протягом усього періоду життєдіяльності. Передумовою розгортання кризи є пошкодження механізму саморегуляції мікроекономічної системи внаслідок неефективного управління діяльністю підприємства, руйнівного впливу зовнішнього середовища або неможливості внутрішніх сил протидіяти кризовим явищам [4]. Розгортання кризи відбувається шляхом впливу імпульсу — каталізатора кризи та (або) ініційованих ним імпульсів на показники-індикатори життєздатності, наслідком чого є поступова втрата окремих параметрів життєздатності господарської системи та її економічна загибель. Періодичність виникнення, інтенсивність поглиблення та можливості подолання кризи є індивідуальними характеристиками мікроекономічної системи, що визначаються суттю протиріч, що її зумовили та формуються під сукупним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників [5].

Дослідження впливу чинників, як показує практика, не завжди відбувається в комплексі, переважно на вітчизняних підприємствах мають місце несистематичні спостереження, пов'язані із маркетинговою діяльністю.

На нашу думку, найбільш систематизована класифікація кризоутворювальних чинників є такою:

— за наслідками прояву: загальні, які призводять до погіршення загальної діяльності підприємства; специфічні — дія яких погіршує діяльність окремої спеціалізації чи галузі на підприємстві; індивідуальні — дія яких специфічна та спрямована на конкретне підприємство із загрозою банкрутства;

— за ступенем впливу: основні та другорядні;
 — за ступенем взаємообумовленості: незалежні — визначаються певними подіями або тенденціями; похідні — є наслідком незалежних чинників у результаті дії причинно-наслідкового зв'язку;

— за часом дії: постійні — визначають загальний рівень загрози появи кризових явищ; тимчасові — посилюють рівень загрози внаслідок тих чи інших подій;

— за визначенням: потенційні — визначаються сутністю явищ і процесів, що зумовлюють імовірність виникнення ознак кризи та неплатоспроможності підприємства; фактичні — є результатом дослідження процесу розвитку кризи конкретного підприємства, визначені під час перебігу проведення спеціального дослідження;

— залежно від місця виникнення: внутрішні (ендогенні) їх виникнення залежить від діяльності підприємства, можливі внаслідок неправильних рішень, через недостатньо кваліфіковане керівництво та персонал, у зв'язку із не передбаченням несприятливих подій або загальним нездоровим станом підприємства; зовнішні (екзогенні) їх виникнення залежить не від діяльності підприємства, а від стану зовнішнього оточення, що не є сферою впливу підприємства.

— за можливістю управління: чинники, що підлягають управлінню, поява яких, як правило, прогнозується, щодо яких застосовуються необхідні методи управління для їх корегування та спрямування розвитку в необхідне русло для недопущення негативної ситуації; чинники, що не підлягають управлінню, поява яких може бути не прогнозованою, застосування розроблених заздалегідь методів управління є складним, у деяких випадках неефективним засобом.

Не всі чинники виражають небезпеку для підприємства, оскільки під небезпекою розуміють сукупність умов і чинників, дія яких провокує дестабілізуючий вплив на фінансово-господарську діяльність. На нашу думку, класифікацію чинників можна доповнити за ознакою ступеню генерування ними небезпек: чинники, які генерують небезпеки, що ініціюють загрози (небезпеки в стадії реалізації) і підлягають комплексному дослідженню; чинники, які породжують виклики не обов'язково загрозового характеру, але які потрібно враховувати і вивчати. У свою чергу небезпеки в стадії реалізації можуть бути слабкого, середнього, сильного або дуже сильного впливу.

У рамках нашого дослідження більш детально розглянемо екзогенні і ендогенні чинники.

Головними екзогенними чинниками кризи на підприємстві можуть бути: спад кон'юнктури в економіці в цілому; зменшення купівельної спроможності населення; значний рівень інфляції; нестабільність господарського та податкового законодавства; нестабільність фінансового та валютного ринків; посилення конкуренції в галузі; криза окремої галузі; сезонні коливання; посилення монополізму на ринку; дискримінація підприємства органами влади та управління; політична нестабільність у країні місцезнаходження підприємства або в країнах підприємств — постачальників сировини (споживачів продукції); конфлікти між зас-

новниками (власниками). Вплив зовнішніх чинників кризи має здебільшого стратегічний характер. Вони зумовлюють кризу на підприємстві, якщо менеджмент неправильно або несвоєчасно реагує на них, тобто якщо відсутня або недосконало функціонує система моніторингу.

Можна назвати багато ендогенних чинників кризи, з метою систематизації їх можна згрупувати в перелічені далі блоки [3].

1. Низька якість менеджменту.
2. Дефіцити в організаційній структурі.
3. Низький рівень кваліфікації персоналу.
4. Недоліки у виробничій сфері.
5. Прорахунки в галузі постачання.
6. Низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту продукції.
7. Прорахунки в інвестиційній політиці.
8. Низький рівень впровадження інновацій.
9. Дефіцити у фінансуванні.
10. Відсутність або незадовільна робота служб контролю (планування, аналіз, інформаційне забезпечення, контроль).

Отже, існує загальний перелік чинників, які підвищують імовірність виникнення та розвитку кризових явищ, однак для кожного окремого підприємства він не може бути стандартизованим через індивідуальний характер взаємодії з зовнішнім оточенням та відмінність внутрішніх чинників, які мають дуальну природу, одночасно є потенціалом розвитку та джерелом небезпек. Чинники кризи, як правило, діють у комплексі, що посилює їх негативний вплив на підприємство. Розвиток підприємства може мати різні відхилення, які, у свою чергу, можуть швидко призвести до зміни вектору розвитку і поставити під загрозу навіть саме існування підприємства.

ВИСНОВОК

Моніторинг розвитку підприємства дозволяє своєчасно виявити помилковий напрям і запропонувати адекватну корекцію курсу на нормальний розвиток. Для її розробки необхідно враховувати, що криза — це не статичне явище, а динамічне, або процес, що потребує чітких знань про етапи розвитку цього процесу.

Література:

1. Антикризисное управление: от банкротства к финансовому оздоровлению / Под ред. Г. П. Иванова. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1995.
2. Антикризисное управление: учебник / Под ред. Э. М. Короткова. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 432 с.
3. Барановский А. Международная экономическая безопасность / Барановский А. // Финансовая Украина. — 1996. — 6 февр.
4. Біла С. Державне регулювання галузевої структури економіки України / Біла С. // Економіка України. — 2000. — № 4.
5. Инякин В., Ляшенко В., Соколова Т. Украинский путь развития малых предприятий / Инякин В., Ляшенко В., Соколова Т. // Економічний часопис. — 2000. — № 6.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2012 р.